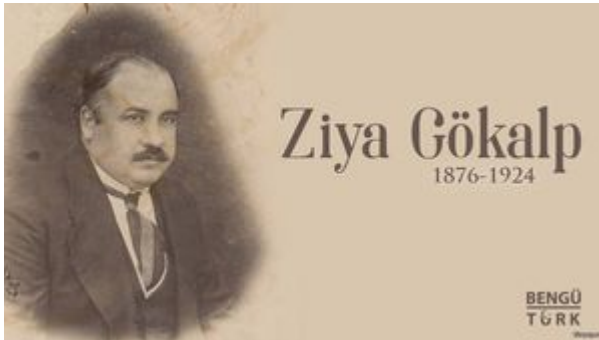

Zyýa Gökalp

Category: Goşgular, Kitapcy, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 21 январа, 2025

Zyýa Gökalp DÜNYÄ EDEBIÝATY

► ZYÝA GÖKALP

Mehmet Zyýa, asly türkmen türkiýeli şahyr, ýazyjy, ideolog, syýasatçy.

«Mejlis-i Mebusanyň» we Türkiýäniň Ýokary Halk mejlisiniň agzasy.

«Türk milliýetçiliginiň atasy» hasap edilýär.

23.03.1876-njy ýylda Diýarbakirde eneden doglan Zyýa Gökalpyň aslynyň kürt ýa-da zaza bolandygyna degişli çaklamalar baram bolsa, onuň kakasynyň asly Siriýaly türkmenlerden bolan Mehmet Tewfik Efendidir (1851-1890). Ejesi Pirinçjizada maşgalasyndan Züleyha Hanym (1856-1923), daýysy Diýarbakir munisipialetiniň başlygy bolan 1895-nji ýylda ermenilere garşy garşylyklaýyn hüjümleri gurnan Pirinçjizada Aryf Efendidir. Araplaryň we parslaryň golastynda bolan Diýarbakir soňra türkmenleriň, türkleriň, kürtleriň, ermenileriň milli çekişmeleriniň merkezinde ýer alypdyr. Zyýa Gökalp aslynyň kürtdigi soralandy, ol aslynyň türkmendigidinden şübhesiniň ýokdugyny, emma munuň aslynda gereksiz jedeldigini, «sosiologik barlaglarymdan öwrenişim ýaly milliýet bilime esaslanýan zatdyr» diýip aýdypdyr.

♣ Okuw ýyllary:

Bilimi Diýarbekirde alýar. 1886-njy ýylda Harby orta mekdebe girýär. Ol ýerde maýor (onýüzbaşy) Ysmaýyl Hakky Begden progressiw düşüňjeleri edinýär. Okuwynyň soňky ýylynda kakasy aradan çykýar. 1890-njy ýylda agasy Hajy Hasyp Begden yslam bilen baglanşykly dersleri öwrenýär. Stambulda okuw dowam etdirmek islese-de, maddy kynçylyklar sebäpli, 1891-nji ýylda Diýarbekiriň Jemgyýetçilik Liseýiniň (Idadi Mülkiýe) ikinji synpynda okamaga başlaýar. Soňky synpda okap ýörkä ýoň bolan «Patyşahym, uzak ýaşa!» şygarynyň deregine «Halkym, uzak ýaşa!» diýip gygyrandygy üçin ol barada derňew işi açylýar. Şol wagtam okuw möhletiniň baş ýyldan ýedi ýyla uzaldylmagy bilen 1894-nji ýylda okuwdan çykýar.

Liseýden çykandan soňra agasyndan arap we pars dillerini öwrenýär. Tasawwuf bilen içgin gyzyklanýar. Diýarbekirde köpçülikleýin ýaýraýan keseller boýunça gözegçilige bellenen lukman Abdylla Jewdet beg bilen tanyşyp dostlaşýar, ondan täsirlenýär. Maddy kynçylyklar zerarly okuwyna dowam etmek üçin Stambula gidip bilmezligi, maşgalasynyň öýlenmäge gyssamaklary ýaly sebäpleri bahana edinip 18 ýaşyndaka öz janyna kast edýär. Kast etmäge sebäpleriň biri hökmünde mugallymy Ýorgi Efendiden alan filosofik bilimi we maşgalasynyň beren dini biliminiň arasyndaky çaprazlyklaryň sebäp bolandygyny hem aýdýarlar. Kellesine giren gülläni agyr şertler astynda morfinsiz operasiýa arkaly çykarmagy başaýarlar. Operasiýany amal aşyran Abdylla Jewdet Beg we Diýarbekirde ýaşaýan ýaşajyk rus operatorydy. Saglygyna gowuşandan soňra gaýtadan ylym almaga üns berýär. Erkinlige garşy gidýänleri tankytlap birnäçe goşgulary ýazýar.

1896-njy ýylda Erzinjanyň Harby Liseýinde okaýan dogany Nihatyň goldawy bilen Harby mrkdebiň talyplary bilen birlikde Stambula giden Gökalp tölegsiz bolandygy üçin Weterinar mekdebine ýazylýar. Ol ýerde okaýarka ýurduň azat edijilik hereketine aktiw gatnaşýan adamlar bilen tanyşmak üçin jan edýär. Ybraýym Temo, Yshak Sukuty ýaly belli şahsyýetler bilen duşuşýar. «Jon türklerden» täsirlenýär. «Yttyhat we Terakky» jemgyýetiniň işlerine gatnaşýar. «Gadagan edilen neşirleri okamak we oppozision toparlara agza bolmakda» aýyplanyp 1898-

nji ýylda tussag edilýär we bir ýyl türmede oturýar.

♣ Diýarbekir ýyllary:

Azatlyga çykandan soňra 1900-njy ýylda Diýarbekire sürgüne ugradylýar. Ýokary okuwy tamamlap bilmedik Mehmet Zyýanyň Diýarbekirdäki agasy aradan çykypdy we ölmänkä gyzy Wejihe bilen nikalaşmagy wesýet edip gidipdi. Agasynyň wesýetini berjaý edip doganoglanyna öýlenen Gökalpyň Wejihe Hanyndan bir ogly (Sedat), üç gyzy (Seniha, Hürriýet, Türkan) boldy.

1908-nji ýyla çenli Diýarbekirde dürli işlerde işledi. Aýalynyň gurplydygy üçin arkaýynlykda ýaşan Gökalp gizlinlikde erkinlik hereketlerini amala aşyrýar. Şol wagtlar sebitiň howpsuzlygy üçin döredilen we kürt asylly Ybraýym Paşanyň baştutanlyk edýän «Hamidiýe Alaýlary» brigadasynyň talaňçylyga we ogurlyga ýüz tutmagy bilen ol halky bu brigada garşy aýaga galdyrdy. Diýarbekir Telegrafyny üç günläp elinde saklap ol ýerden Ybraýym Paşany we adamlaryna temmi bermekleri üçin köşge telegrammalar ugratdy.

Gündogar bilen Günbataryň arasyndaky möhüm nokatlaryň biri bolan Diýarbekir Telegrafynyň eýelenmegine Günbatarly döwletler hem goşulýar. Olar hem köşge bu babatda gysyş edensoňlar sebite ýörite derňew topary ugradylýar. Emma az wagtlyk ýuwaşan Ybraýym Paşa we adamlary soňra ýene-de öňki bikanunçylykly hereketlerine başlaýarlar. Zyýa Gökalpyň we egindeşleriniň ýolbaşçylygyndaky halk bu gezek hüjüme geçip telegrafy 11 günläp ellerinde saklaýarlar. Bu hereketiň netijesinde Ybraýym Paşa we onuň adamlary sebitden kowulýar. 1904-1908-nji ýyllarda «Diýarbekir» gazetinde goşgulary we makalalary çykýar. Ybraýym Paşanyň halka eden sütemlerini «Şaky Ybraýym dessany» atly eserinde giňden beýan edýär.

♣ Meşrutyýetden soňra:

Ikinji meşrutyýetden (progressiwleşmek döwri) «Yttyhat we Terakkynyň» Diýarbekir şahamçasyny gurýar we wekili bolýar. «Peyman» gazetini çykarýar.

Mehmet Zyýa 1909-njy ýylda Selanikde toplanan «Yttyhat we

Terakkynyň» kongresine Diýarbekir delegaty bolup gatnaşýar we guramanyň Selanikdäki dolandyryş merkezine agzalyga kabul edilýär. Tewfik Sedat, Demirtaş, Gökalp ýaly lakamlar bilen Selanikde çykýan filosofiki žurnalda çykyş edýär. Bütün dünýädäki türki kowumlary birleşdirip biljek kuwwatly bir türki döwletiň gurulmagyny arzuw eden Zyýa Gökalp bu ideal barada söz açýan «Altyn Dessan» eserini 1911-nji ýylda «Genç Kalemler» žurnalynda neşir etdirýär.

1912-nji ýylyň martynda Mejlis-i Mebusana saýlanýar. Dört aýdan soňra Edebiyat fakultetiniň mugallymlar kollegiýasyna alynýar. Darulfünunda ders programmalary, okuw kitaplary babatda ilki bilen Zyýa Gökalpa sala salynýardy. 1913-nji ýylda Magaryf ministri bolmak teklibinden ýüz öwürýär. 1915-nji ýylda Stambul uniwersitetiniň Pelsepe bölümine Sosiologiyadan jogapkär pedagog edilip bellenýär. Ol Stambul uniwersitetiniň sosiologiyadan ilkinji professordy.

Garaýyşlaryny pantürkizm ideasynda şekillendiren Zyýa Gökalp Stambula gelen badyna «Türk Ojaklary» merkezlerini gurujylaryň biri boldy. Merkeziň metbugat organy bolan «Türk ýurdy», «Halka dogry», «Yslam Mejmuasy», «Milli Tetebbular», «Ikdisadiyat», «İçtimaiyat», «Yeni Mejmua» žurnallarynda çykyş etdi. Balkan uruşyndan öň tä Birinji Jahan urşunyň başlaryna çenli «Türk Ýurdy» žurnalynda işleýär.

Zyýa Gökalp bir ýandan döredijilik bilen meşgullanmagy hem ýatdan çykarmaýardy. 1914-nji ýylda «Gyzyl alma», 1918-nji ýylda «Türkleşmek, yslamlaşmak, döwrebaplaşmak» eserlerini we «Täze durmuş» goşgular kitabyňy çykarýar.

♣ Soňky ýyllary:

Birinji Jahan urşunda Osmanlynyň ýeňilmeginden soňra hemme ygtyýtlarlygy elinden alynýar. 1919-njy ýylda iňlisler tarapyndan tussag edilýär, dört aýdan soňra «ermenigyr-gynçylygy» aýyplamalary bilen basybalyjylaryň tribunalynda sud edilýär. Sud prosesinde ol aýyplamalary düýpli inkär edýär we ermenileri öldüren bolsa zerur goranyşda bolup öldürmäge mejbur bolandygyny aýdýar. Netijede Gökalp Malta sürgün

edilýär. Sürgün döwründe maşgalasy bilen ýazyşan hatlaryny soňra «Limni we Malta hatlary» ady bilen kitaplaşdyrýar.

Zyýa Gökalp iki ýyldan soňra Stambula dolanýar we uniwersitetde ders bermäge dowam etmek islegi kanagatlandyrylmaýar. Bir aý Ankarada ýaşap soňra Diýarbakire gidýär. Ahmet Agaoglynyň goldawy bilen «Küçük Mejmua» žurnalyny çykarýar, makalalary bilen Azat edijilik hereketini goldaýar.

1923-nji ýylda Magaryf Wekilliginiň Terjime toparynyň başlygy wezipesine bellenýär, Ankara gidýär. Şol ýyl «Türkçiligiň esaslary» atly meşhur eserini ýazýar. Awgustda Türkiýäniň Ýokary Halk mejlisine Atatürk tarapyndan Diýarbakir wekili hökmünde saýlanýar. Ankara ýerleşen Gökalp barha öndümlü işleýär. Dünýa klassyklarynyň eserlerini türk diline terjime edilmegi bilen meşgullanýar. 25.10.1924-nji ýylda Stambulda aradan çykýar.

♣ Garaýyşlary:

Zyýa Gökalp Osmanly döwletiniň dagap barýan döwründe bütinleý täze bir ideýany emele getirmäge girişdi. Liberalizm we kapitalistik jemgyýetiň synpy göreşine üns berip synpsyz jemgyýetiň gurulmagyny maksat edinýän marksizme garşy, synpy däl-de hünär tapawutlyklary öňe sürýän, hünär aýratynlyklaryny jemgyýetiň esasy şerti kabul eden, hünär guramalarynyň bileleşigi bilen jemgyýetçilik huzuryň üpjün edilip bilinjek solidarizm garaýyşyny öňe sürdi. Jemgyýetçilik we syýasy garaýyşlaryny beýan edip ençeme makala ýazdy. «Türkçilik» (pantürkizm) taglymatyny sistemalaşdyrды. Milli edebiýatyň düýbünüň tutulmagynda we ösmeginde köp işleri bitirdi.

♣ Eserleri:

- 1.»Limni we Malta hatlary»;
2. «Gyzyl alma» (1914 ý);
3. «Türkleşmek, yslamlaşmak, döwrebaplaşmak» (1929 ý);
4. «Täze durmuş» (1930 ý);
5. «Altyn yşyk» (1927 ý);

6. «Türk töresi» (1923 ý);
7. «Dogry ýol» (1923 ý);
8. «Türkçüligiň esaslary»;
9. «Türk medeniýetiniň taryhy» (1923 ý);
10. «Kürt taýpalary barada sosiologik barlaglar» (1926 ý);
11. «Altyn dessan»;
12. «Üç hadysa»;
13. «Hars we medeniýet»;
14. «Guwlar»;
15. «Pelsepe dersleri» (2006).

♣ ZYÝA GÖKALPYŇ GOŞGULARYNDAN:

«Jeň aýdymy, türk ogullaryna ýüzlenme»

Duşman ýene watanyma el atdy,
Mazaryndan posly gylyç uzatdy.
«Ýöre» diýýär, Haky zulüm ynjatdy,
Atillanyň oglusyň sen unutma!

Medeniýet diýme, duýmaz ol saňsar,
Daş üstünde daş galmasyn, birme-bir.
Kellelerden tekizlensin her baýyr,
Atillanyň oglusyň sen unutma!

Tur, Plewne ýene al baýdak daksyn,
Dunaý gije-gündiz gan bolup aksyn.
Gaharyň gaýnasyn, Balkany ýaksyn,
Atillanyň oglusyň sen unutma!

«Özümize tarap»

«Atanyň içgisi köpükli gymyz,
Arpa suwy içme!» diýdi bir gyrgyz.

Öýünde bar bolsa erikdir alma,

Goňşynyň bagyndan bir hurma ýolma.

Başga dile sygmaz enäniň sözi,
Gözleseň her sözüň bardyr türkçesi.

Duýmazdan düşünme, sygmazdan görme,
Öz duýgulaň bolsun, ýetene berme.

Dileg et! Taňrynyň sensiň bilegi,
Göktürkiň sendedir uly dilegi.

Demir saňa uýar, ýyldyrym egler,
Isleme, sen döret! Görme, sen görkez!

© Kitapçy Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly